

**CIOPLIREA PIETREI ȘI MODALITĂȚI DE FOLOSIRE A IPSOSULUI
ÎN VECHEA ȘCOALĂ DE STAT DE ARTE ȘI MESERII PENTRU
CIOPLIREA ȘI ȘLEFUIREA PIETREI DIN ZLATNA
ÎNTRE ANII 1894–1918***

SZÉKELY MIKLÓS**

**CARVING STONE AND WAYS TO USE PLASTER IN THE OLD ARTS
AND CRAFTS STATE SCHOOL FOR STONE CARVING
IN ZLATNA BETWEEN 1894–1918**

Abstract. The former Arts and Crafts State School for Carving and Sanding Stone in Zalatna (today: Zlatna, Romania) preserved its plaster cast collection for about seventy years. The school was operating at the turn of the century and served the Gründerzeit's building industry's need for stone carvers. Its stone grinding activity has been the first and only educational activity of this kind in historic Hungary. Along with the new Hungarian economy at the turn of the century, many of the industrial schools in Transylvania were generally based on local traditions and the available raw materials. Wood and metal industrial schools were predominant in the modern national industrial educational system with such institutions in Arad, Timișoara / Temesvár, Cluj / Kolozsvár and Târgu Mureș / Marosvásárhely, a wood carving school in Brașov / Brassó, stone and clay industrial schools in Odorheiu Secuiesc / Székelyudvarhely and the school in Zalatna. Here, once they finished their studies, the students were employed mainly by architectural and stone mining companies based in Transylvania and in the Banat region of Hungary. The school's educational collection is comprised of plaster casts, clay samples and carved stone models. This collection illustrates the extraordinary unity of the school's *fin de siècle* use of plaster for educational purposes. The plaster casts can be divided into three main groups. The first is comprised of prefabricated plaster cast from Vienna's Museum of Angewandte Kunst (MAK) and the Budapest based Institute of Pedagogy. The second group includes the models made by the students during modelling courses which preceded stone carving classes. The third group reflects the educational reform of architect Géza Gréb, the second director of the school from 1908 who introduced the modelling of minimalized architectural structures (vaults, staircases, etc.) in the practical training of stone carvers.

Keywords: architecture, industrial education, vocational education, modelling, plaster cast, plaster cast collection.

* Denumirea interbelică a fostei școli profesionale de cioplire și șlefuire a pietrei. Azi, Liceul „Corneliu Medrea”. Lucrarea de față a beneficiat de finanțarea programului OTKA intitulat: *Arte și știință în serviciul clădirii neamului în Ungaria secolului al XIX-lea* (OTKA K 108670).

** Miklós Székely, Ph.D., Art historian, Research fellow at the Institute of Art History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary, szekely.miklos@gmail.com.

ÎNFIINȚAREA ȘI FUNCȚIONAREA ȘCOLII ÎN PERIOADA 1894–1898

În planul de organizare didactic și regulamentul Școlii de Stat de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei din Zlatna, „Școala de Stat de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei din Zlatna își propune să contribuie la dezvoltarea industriei cioplierii pietrei, la instruirea unor cioplitori de piatră specialiști, precum și la împăământenirea industriei șlefuirii pietrei în Transilvania. Prin urmare, axându-se pe industria cioplierii și șlefuirii pietrei, oferă cunoștințele teoretice și practice necesare meșterilor specializați în aceste domenii”¹.

În anul 2014, s-au găsit, în podul fostei Școli de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei din Zlatna, un număr de 320 de piese modelate plastic, majoritatea din ipsos și doar câteva din piatră. Acestea făceau parte dintr-o colecție de modele, machete și mulaje, păstrată foarte fragmentar, care documentează funcționarea școlii începând cu anii 1890 și până prin anii 1930–1940².

Activitatea instituției a debutat în anul școlar 1894–1895, cu clase paralele de cioplire și șlefuire a pietrei, îndeplinind astfel o misiune dublă. Școala, izolată oarecum de marile centre industriale și de nodurile feroviare, e greu de integrat în structura învățământului tehnic maghiar care se contura începând cu anii 1890. Predarea cioplierii pietrei se referea la toate „elementele arhitectonice și decorative mai simple”, care se confecționau de către pietrari prin această tehnică. Conform planurilor inițiale ale instituției, elevii claselor de cioplire urmau să fie pregătiți atât pentru executarea unor lucrări arhitectonice mai ample, cât și pentru realizarea unor fațade de piatră, socluri pentru statui, monumente funerare potrivite exigențelor diferitelor confesiuni, ale unor monumente și plăci comemorative, fântâni parietale și fântâni arteziene.

În cursul existenței sale, școala nu a obținut însă comenzi importante pentru executarea unor elemente arhitectonice din piatră, ceea ce explică până la urmă folosirea diferită a modelelor de ipsos față de practica autohtonă. Aceste modele și modul de întrebuințare a lor constituie tema studiului de față³. Din cauza depărtării

¹ *A Zalatnai állami kőfaragó és kőcsiszoló ipari szakiskola szervezete, tanterve és szabályzata* (Budapest, 1894), 5.

² Descoperirea și istoricul colecției trebuie tratate în același loc. Existența acesteia i-a fost semnalată autorului de către lectorul secției de Istoria Artei a Universității „Babeș Bolyai” din Cluj, Kovács Zsolt. La rândul său, acesta aflase despre ea de la pietrarul clujean Kiss Zoltán, care știa de existența colecției de la Legendi Margit, fosta profesoară a școlii, originară din Zlatna. Depozitarea în siguranță, catalogarea, curățirea parțială și îmbinarea fragmentelor sparte s-au efectuat în două stagii (august 2014 și iunie 2016), prin sprijinul financiar al conducerii orașului Zlatna și al programului OTKA. Alături de cei sus menționați, au mai participat la lucrări: istoricii de artă Nemesné Kis Tímea și Pál Emese, studenți ai secției de istoria artei de la Universitatea „Babeș Bolyai” Cluj – Földi Imelga, Csécs Kinga Emőke, Nagy Alíz, Lőrincz Lili –, arhitecta Szabó Noémi Hajnalka și pietrarul André Csongor.

³ Școala nu deținea utilajele necesare pentru prelucrarea pietrelor mai dure (granit, sienit, trahit). *Értesítő az Intézet 17.-ik évi működéséről az 1910–1911. tanévben* [Anuarul Activității Instituției în cel de-al XVII-lea an de existență, în anul școlar 1910–1911], red. Gréb Géza (Abrudbánya, 1911), 11. În instituție se foloseau în primul rând pietrele provenite din minele din

Zlatnei de marile șantiere de construcție ale vremii, aici nu putea fi vorba de exercițiul practic al realizării lucrărilor arhitectonice de mare anvergură ale epocii *Gründerzeit*. În lipsa acestora, școala îndeplinea comenzi locale și din împrejurimi, acestea fiind mai ales monumente funerare, mese de marmură, candelabre, stative pentru flori, scări, cristelnițe, parapete care delimitau corul de nava bisericii⁴.

ÎNCEPUTURILE ȘCOLII

Planul de învățământ al școlii de patru ani, cu predare în limba maghiară, subordonată Ministerului Comerțului, corespundea planului centralizat, conturat la nivelul Ministerului la începutul anilor 1890. Disciplinele teoretice cuprindeau limba și ortografia maghiară, aritmetica, geometria, desenul geometric, geometria descriptivă, desenul liber, științele naturii, modelarea, contabilitatea, caligrafia, chimia (materialele chimice și mineralogia), tehnologia prelucrării pietrei, morfologia și descrierea arhitectonică, desenul tehnic. Condițiile de înscriere a elevilor „normali” prevedeau absolvirea a 6 clase în școala populară sau 2 ani în școala medie sau normală; elevii „extraordinari” trebuiau să aibă deja ceva experiență, ei frecventau doar anumite cursuri. Școala și-a deschis porțile la 5 noiembrie 1894 cu 16 elevi la secția de cioplire și 7 la șlefuire⁵.

Clădirea școlii, proiectată în stilul neorenașterii germane de arhitectul Víg Albert și prim-inginerul ministerial Keresztes István, a fost finalizată în toamna anului 1895, sub coordonarea celui din urmă⁶. În vederea organizării învățământului în noua instituție, în primăvara anului 1894, Ministerul Comerțului i-a trimis pe sculptorul Csánki József⁷, ulterior directorul școlii, împreună cu

zonă, rezultând lucrări vândute de regulă ușor pe piața locală. Astfel practica profesională din școală se îmbina cu cerința locală. Materia primă inaccesibilă în zonă se achiziționa la preț mult mai mare, uneori chiar dublu. Din cauza amplasării dezavantajoase a școlii, aceasta se implica cu greu în concurența de pe piață, pierzând, în repetate rânduri, comenzi importante, mai ales în anii de recesiune economică dinaintea izbucnirii Primului Război Mondial. *A Zalatnai M. Kir. Áll. Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola 1911–1912-ik évi értesítője az intézet 18. évi működéséről* [Anuarul Activității Școlii de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei în cel de-al XVIII-lea an de existență, în anul școlar 1911–1912], red. Gréb Géza (Abrudbánya, 1912), 9. *Értesítő az Intézet húszadik évi működéséről az 1913–1914. tanévben* [Anuarul Activității Instituției în cel de-al XX-lea an de existență, în anul școlar 1913–1914], red. Gréb Géza (Abrudbánya, 1914), 8.

⁴ Din cauza depărtării de centrele industriale, școala nu a primit comenzi pentru lucrări de piatră utilizate în construcții. Singura excepție o constituie lucrările Școlii Normale de Băieți de la Abrud, în anii 1908 și 1909.

⁵ În cele 20 de promoții, până în 1914, au absolvit în total 144 de elevi, din care 118 pietrari. *Értesítő* [Anuarul], (1914), 14.

⁶ Din cauza prelungirii lucrărilor de construcție, în primul an, școala a funcționat într-una dintre clădirile locative ale comandamentului minei.

⁷ Datele biografice referitoare la Csánki József (1863–1920) sunt puține: în 1891, s-a înscris la Academia de Arte Plastice din München, după 1908, a fost directorul Școlii Profesionale de Prelucrare a Pietrei și a Lutului din Odorheiu Secuiesc.

meșterul pietrar, Kolonics Lajos, cel desemnat să conducă atelierul, cu o bursă de studii în Germania și Cehia. Alături de bursele de studii din Monarhie și din străinătate (din Germania în primul rând), generalizate în practica școlilor profesionale maghiare ale vremii, profesorii școlii din Zlatna erau formați, în mod caracteristic, prin studii și experiență profesională dobândite în Cehia și Austria. Maestrul șlefuirii pietrei, originar din Cehia, Bárta Károly, pe numele său maghiarizat, a studiat la Turnau în Stiria. În cel de-al doilea an, i s-a alăturat corpului profesoral Knop Vencel, care absolvise școala profesională de pietrari din Hořice (Cehia), iar ulterior școala de arte și meserii din Viena ca desenator tehnic⁸ (Fig. 1).

ADOPTAREA TEHNICII ȘLEFUIRII PIETREI ÎN UNGARIA

Misiunea școlii nu s-a epuizat doar în dezvoltarea pietrăriei, mai ales a cioplirii materiei prime transilvănene, ci și în adoptarea unei ramuri tehnologice noi în Ungaria, cea a șlefuirii pietrelor prețioase și semiprețioase în procesul confecționării unor obiecte de artă aplicată. Pe lângă faptul că se predă exclusiv în școala de la Zlatna, șlefuirea pietrei, asemenea cioplirii, contribuia la dezvoltarea zonei, după cum reiese și din cea mai importantă lucrare care descria Monarhia:

„prin popularizarea șlefuirii pietrelor vom putea valorifica pietrele semiprețioase, precum granatul, labradoritul, malahitul, ametistul, calcedonia, cornalina, agatul, onixul, jaspul, lidita, cristalele de stâncă des întâlnite în munții noștri, deseori în aliaje colorate cu aurul, telurul sau pirita. Mineralele amintite ar putea constitui noi surse de venit pentru această zonă”⁹.

Școala a fost înființată din inițiativa ministrului comerțului, Lukács Béla, dar alegerea locației acesteia la Zlatna și desemnarea profilului prin integrarea cioplirii și șlefuirii în aceeași instituție a avut loc la sugestia inspectorului industrial Szterényi József¹⁰. Șlefuirea a fost adoptată la Zlatna după modelul industriei șlefuirii din Idar-Oberstein din zona Rinului, unde aceasta funcționa de secole¹¹. Până la Primul Război Mondial, atelierul de șlefuire al școlii a onorat comenzi din Budapesta, Viena și Berlin¹² (Fig. 2–3).

⁸ În primul an, a fost numit pentru predarea disciplinelor teoretice și generale Spaller József, fost profesor al școlii primare din Brașov. *Értesítő* [Anuarul], (1898), 25.

⁹ *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. [Monarhia Austro-Ungară în text și imagini] (Budapest, 1896–1901), 3988.

¹⁰ *A Zalatnai Állami Köfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola első értesítője. 1894–1895, 1897–1898* [Primul Anuar al Școlii de Stat de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei din Zlatna.], red. Csánki József, (Nagyenyed, 1898), 24.

¹¹ *Értesítő* [Anuarul] (1898), 11–12.

¹² Produsele atelierului de șlefuire erau foarte populare, fapt dovedit de vânzările în valoare de 13.270 coroane în 1909, respectiv de 12.779 coroane, în 1910. *Értesítő az Intézet 16.-ik évi működéséről az 1909–1910-ik tanévben* [Anuarul Activității Instituției în cel de-al XVI-lea an de existență, în anul școlar 1909–1910], red. Gréb Géza [Abrudbánya, 1910], 9. „Obiectele de artă

Clădirea și atelierul școlii au devenit, în curând, adevărate atracții turistice în orașul de altfel foarte sărac în obiective turistice. Școlile transilvănene organizau deseori excursii pentru elevi la școala din Zlatna, dar instituția era des vizitată și de turiști străini¹³. Acest fapt reiese și din rândurile lui Víg Albert, notate în 1932, despre învățământul profesional: „În orașele mai mici precum Spišská Nová Ves, Kežmarok, Gelnica, Odorheiu Secuiesc, Ujhorod, Zlatna, școlile de arte și meserii constituie peste tot atracții turistice”¹⁴.

Deși 2/3–3/4 din elevii școlii frecventau cursurile de pietrărie, lucrările din pietre șlefuite se vindeau în proporție mai mare. Pe tot parcursul celor două decenii de existență a instituției, în *Anuarul școlii* s-au publicat doar două fotografii despre aceasta, una reprezentând clădirea școlii, iar cealaltă producția claselor de șlefuire. În epocă, s-a scris totuși puțin despre lucrările atelierului școlii și nici fotografia publicată în revista amintită nu le-a popularizat suficient din cauza cercului restrâns al cititorilor. Nici în cel mai important periodic maghiar referitor la artele minore ale vremii (*Magyar Iparművészet* [Artele Aplicate Maghiare]) nu găsim referiri la lucrările produse în atelierul școlii de la Zlatna între 1894 și 1914. În stadiul actual al cercetărilor, cunoaștem doar 10 fotografii, păstrate în arhiva instituției care a preluat clădirea vechii școli, singurele izvoare care ne ajută să ne formăm o imagine despre lucrările claselor de șlefuire. Fotografiile sunt nedatate, dar, pe baza singurei fotografii publicate, presupunem că și acestea ar prezenta lucrări produse în aceeași perioadă, în anii 1910¹⁵. Pieseile dovedesc o concepție modernă, între acestea numărându-se mai ales vase de dimensiuni mici și mijlocii, călimări, suporturi pentru sugative, ceasuri de masă, lămpi electrice, zaharnițe, platouri pentru prăjituri, fructiere, scrumiere. Acestea apar fie aranjate special pentru fotografie, fie așezate pe rafturile depozitului de modele al școlii (Fig. 4).

confectionate din aragonit în atelierul de șlefuire erau căutate și în străinătate”. Víg Albert, *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta* [Istoria învățământului profesional din Ungaria ultimului secol, cu precădere după 1867], (Budapest, 1932), 399. Șlefuirea pietrei în Zlatna este un capitol absolut necercetat al istoriei artelor aplicate din Ungaria.

¹³ În 1909, alături de vizitele oficiale, școala de la Zlatna a fost vizitată de Gimnaziul sectorului V din Budapesta, elevii liceului pedagogic din Aiud, ai seminarului teologic din Alba Iulia, ai gimnaziului din Sibiu, ai școlii reale de stat din Kremnica și ai școlii populare din Târnava. *Értesítő az Intézet 15.-ik évi működéséről az 1908–1909-ik tanévben* [Anuarul Activității Instituției în cel de-al XV-lea an de existență, în anul școlar 1908–1909], red. Gréb Géza (Abrudbánya, 1909), 5. În anul școlar 1910–1911 și oaspeții sosiți din liceele din Timișoara, Biertan, Șard, Abrud s-au interesat mai ales de atelierul de șlefuire, aceasta fiind o „ramură specială a industriei în dezvoltarea țării”. *Értesítő* [Anuarul], (1911), 5.

¹⁴ Víg, *Magyarország iparoktatásának története* [Istoria învățământului profesional], 332.

¹⁵ Istoria școlii de după Primul Război Mondial este necunoscută, dar presupunem că activitatea a continuat în ambele secții. O parte a pieselor în discuție datează probabil din această perioadă.

DEZVOLTAREA METODOLOGIEI DIDACTICE ȘI FOLOSIREA COLECȚIILOR DE IPSOS ÎN ÎNVĂȚĂMÂNT ÎNAINTE DE 1908

Metodologia școlii a fost una modernă, se aplicau de fapt regulile cuprinse în primele două articole ale legii industriei referitoare la practica ucenicilor. Se prevedea astfel practica intensivă a elevilor în atelier, fiind recunoscut rolul esențial al exercițiului de atelier în cadrul pregătirii elevilor.

Sinteza istorică a școlii, semnată de Csánki József, respectiv eseurile programatice redactate de Knop Vencel referitoare la metodologia corectă a didacticii, publicate în primul anuar al școlii, reflectă concluziile studiilor din străinătate ale autorilor¹⁶. Knop argumenta că practica moștenită din epoca breslelor, în care fazele de lucru erau defalcate arbitrar, ucenicul servindu-și meșterul, fără a se ține cont de nevoile propriu-zise de formare ale primului, nu mai corespunde deservirii construcțiilor epocii *Gründerzeit*. Elevii școlii de la Zlatna aveau la dispoziție cele mai moderne aparate ale vremii, cele mai favorabile condiții de lucru, învățând și muncind în ateliere spațioase, aerisite, echipate deja din primul an și cu unelte de calitate. Lucrările destinate comercializării asigurau școlii veniturile necesare pentru modernizarea aparaturii¹⁷. Metodologia didactică definitivată în primii patru ani s-a aplicat cu mici modificări și în următoarele două decenii¹⁸.

Pregătirea pentru expoziția milenară din 1896 și-a pus amprenta pe activitatea celor 13 elevi înscriși în cursul celui de-al doilea an de existență a școlii. Instituția a participat la acest eveniment cu mai multe piese cioplite, de mici dimensiuni, cu pietre semiprețioase șlefuite, de asemenea cu un altar sculptat din gresie, decorat cu plăci de marmură roșie¹⁹. Au confecționat apoi o mensă pentru biserica reformată locală, o piesă modernă, octogonală, într-un stil geometrizant. Tot în atelierul școlii de la Zlatna, s-a confecționat și un set de 30 de modele didactice pentru predarea cioplierii pietrei, trimis ulterior școlilor de ucenici din Budapesta²⁰ (Fig. 4).

Baza programei didactice o constituiau atelierele practice de cioplire a pietrei: 24 de ore pe săptămână în anul I, 26 ore în anii II și III, respectiv 30 de ore

¹⁶ Knop Vencel, *Gyakorlati oktatás a kőfaragó ipari szakiskolákon* [Practica didactică din școlile profesionale de cioplire a pietrei], *Értesítő* [Anuarul], (1898), 43–47.

¹⁷ *Értesítő* [Anuarul], (1898), 10; Knop, *Gyakorlati oktatás* [Practica didactică], 44.

¹⁸ Aparatura școlii de la Zlatna era întreținută de școala de meserii din Cluj. Víg, *Magyarország iparoktatásának története* [Istoria învățământului profesional], 377.

¹⁹ *Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás általános katalógusa* [Catalogul general al expoziției naționale milenare din 1896], red. Mudrony Soma-Ráth Károly-Micsch Endre, fasc. III, gr. III, Oktatástügy, (Budapest, 1896), 121.

²⁰ *A Zalatnai Állami Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola második értesítője 1898–99, 1900–90* [Al doilea anuar al Școlii de Stat de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei din Zlatna], red. Csánki József, (Zalathna, 1901), 4. Între 1894 și 1910, furnizorul de piatră al școlii era Magos Lázár. *Értesítő* [Anuarul], (1911), 4.

pe săptămână în anul IV. În primul an, elevii trebuiau să-și însușească cioplirea planurilor drepte, a muchiilor ascuțite și a unghiurilor, executate exclusiv cu dalta, fără șlefuire. După însușirea tehnicii realizării unghiurilor drepte, se trecea la corpuri geometrice mai simple, precum: cubul, prisma, piramida, cilindrul sau conul. Până la sfârșitul anului, elevii trebuiau să dovedească abilitatea cioplierii planurilor perfecte, a muchiilor drepte și a unghiurilor exacte. Aceste faze erau urmate de însușirea cioplierii planurilor intersectate, a stâlpilor gotici, a cornișelor și brâielor drepte și, ulterior, a celor frânte, mult mai complexe²¹.

Programa anului II de studiu prevedea însușirea cioplierii cornișelor cu denticuli sau cu alte decorații geometrice, urmate de structuri cu muluri traforate. Modelele utilizate în anul II erau, în primul rând, piesele profilate gotice, deosebit de variate. Alături de cele amintite, materialul didactic prevedea și cioplirea unor stâlpi, în primul rând a celor cu secțiunea pătrată sau octogonală, profilați simplu și a balustradelor. Se exersa, de asemenea, modelarea în ipsos a elementelor decorațiilor vegetale. Elevii din anul II au colaborat la realizarea soclului de 25 m² aparținând monumentului ridicat la Presaca Ampoiului, în amintirea masacrului din 1848 de la Zlatna și Abrud. Cooptarea elevilor de la Zlatna la o lucrare de o astfel de valoare reprezentativă denotă nivelul ridicat al învățământului școlii prezentate²².

Începând cu anul III de studiu, se confecționau piese lucrute la strung: coloane, baluștri, capiteluri, socluri, vase, în cazul cărora utilizarea șabloanelor negative presupunea mai multă îndemânare. Confecționau apoi cornișe curbe, muchii de bolți, corpuri de rotație, vase, balustrade, coloane, console, cornișe decorate cu șiruri de ove sau vrejuri vegetale, precum și stâlpi gotici, fiale și muluri decorative pentru tabernacole²³. Tot din anul al III-lea sculptau litere / inscripții în marmură sau gresie, valorificând cunoștințele dobândite la materia „desenul inscripțiilor”. Drept lucrări de absolvire a acestui an, se realizau două brăie gotice diferit profilate, după proiectele proprii. Tot din anul al III-lea, se începea cioplirea ornamentelor libere, a decorațiilor însușite la desen liber și modelare, a șirurilor de ove și astragal, a decorurilor vegetale și a rozetelor. De asemenea, exersau tehnica copierii cu aparatul de punctat a ornamentelor vegetale gotice²⁴ (Fig. 5).

²¹ Knop, *Gyakorlati oktatás* [Practica didactică], 45. *Értesítő* [Anuarul], (1898), 64.

²² *Értesítő* [Anuarul], (1898), 64.

²³ *Ibidem*, 65.

²⁴ *Ibidem*, 57. Nu cunoaștem inventarul bibliotecii școlare, iar în arhiva instituției s-au păstrat doar câteva colecții de modele. Printre ele se numără *Künstlerische Grabdenkmale Moderne Architektur & Plastik von Friedhöfen und Kirchen in Oesterreich Ungarn* (Viena, Schroll, 1900) cuprinzând 42 de fotografii și cunoscând mai multe ediții în jurul anului 1900. S-a păstrat, de asemenea, revista *Colecția de modele pentru meșteșugari și școli de meserii* editată de Szterényi József și publicată de Ministerul Comerțului pentru „înnobilarea gustului” și a stilului produselor lucrătorilor din industria lemnului, metalului și textilă (Budapest, Gerlach és Schenk, 1896). Biblioteca avea, de asemenea, lucrarea prezentând portaluri cu firmă realizate în 1899 și 1900 din Viena – *Firmaschilder Ladenaufschriften* (Viena, Schroll, 1899) –, ca și colecția de modele destinată orfevrarilor, apărută la Stuttgart, la editura Engelhorn – *Musterbuch für Gold- und Silberarbeiter* (Stuttgart, Engelhorn, f. a.). Manualul editat de Vidéki – *Módszeres rajzoktatás* [Metodologia

În ultimul an de studiu, elevii executau lucrări de pietrărie mai complexe, accentul punându-se în primul rând pe plastica ornamentală. Ca scop principal se urmărea ca absolvenții școlii să poată executa lucrări de plastică complexe. Lucrările de absolvire ale primei promoții (1898) sunt foarte ilustrative pentru metoda de lucru a atelierului. În acest an, elevii au confecționat două baldachine pentru tabernacole neogotice, două vase destinate monumentului comemorativ de la Presaca Ampoiului, precum și mai multe decorații plastice complexe²⁵. În eseu său de metodologie mai sus menționat, Knop Vencel desemna și limita superioară a cunoștințelor practice, trasând de fapt și limita dintre maeștri sculptori și meșterii pietrari. Aflăm așadar diferența, în viziunea sa, dintre cele două tipuri de specialiști, viziune care i-a influențat și metodologia didactică. Astfel, el afirma că „ornamentul simplu constituie limita dintre cioplit și sculptură, acesta fiind elementul unde cele două se înrudesesc”²⁶. În viziunea sa, așadar, lucrările figurative, reliefurile și busturile nu făceau parte din materia cioplitului în piatră.

Elevii s-au familiarizat inițial cu formele și ornamentele prevăzute în tematica cursurilor de cioplit, la orele de desen liber. În primul an, ei desenau ornamente simple, motive decorative medievale, urmate apoi de ornamente antice grecești și renașcentiste. În anul al II-lea, urma desenul corpurilor geometrice pentru dezvoltarea simțului reprezentării în spațiu, iar în anul al III-lea, exersau desenul decorațiilor fațadelor, perfecționau tehnica trasării umbrelor și desenul artistic. În semestrul II, acestea erau urmate de desenul formelor mai complexe: vase grecești, balustrade, socluri, fântâni parietale și libere. În ultimul an, își însușeau desenul capitелurilor pilaștrilor sau coloanelor, consolelor, brâielor, bolțarilor ornamentali, a figurilor de lei și a vietăților fantastice. La finele procesului de învățământ, orientarea între diferitele stiluri artistice devenea o competență de bază a elevilor, limitată însă la lucrări plastice mai mici²⁷.

LUCRĂRILE CONFECTIONATE ÎN ATELIERELE ȘCOLII DE LA ZLATNA ÎNTRE 1898 ȘI 1908

În perioada 1894–1898, elevii și profesorii lor au produs în atelierelor școlii o serie de lucrări plastice din piatră, ca de pildă monumentul comemorând predarea drumului național dintre Zlatna și Almașu Mare. În 1898, anul absolvirii primei promoții, s-au confecționat, alături de monumentul de la Presaca Ampoiului, la care vom reveni în continuare, o mensă pentru biserica reformată locală, două

didacticii desenului] – determina atât formarea vizuală a elevilor de la Zlatna, instruiți la desenul liber de Gáll József, cât și cea a elevilor școlii de meserii din Cluj. Vidéki János, *Módszeres rajzoktatás* [Metodologia didacticii desenului], (Párizs-Budapest: [f. a.]) Partea I, Desenul geometric, 4 caiete; partea a II-a, Desenul liber pentru începători, 2 caiete; partea a III-a, Desenul liber pentru avansați, 8 caiete. Knop, *Gyakorlati oktatás* [Practica didactică], 46.

²⁵ *Értesítő* [Anuarul], (1898), 65.

²⁶ Knop, *Gyakorlati oktatás* [Practica didactică], 47.

²⁷ *Értesítő* [Anuarul], (1898), 57–59.

fântâni paretale pentru băile sărate de la Ocna Sibiului inscripționate „Deák-forrás” și „Széchenyi-forrás” (Izvorul Deák și Izvorul Széchenyi), stâlpi și plăci de soclu pentru școală, două scări reprezentative decorate cu vase – probabil pentru curtea școlii –, un lampadar decorat, o bancă de piatră, de asemenea monumentul funerar înalt de 3 m al lui Veszely Károly, paroh în Cluj, mai apoi în Bărbant (Fig. 6). În același an, au realizat și o scară decorativă pentru grădina vilei din Zlatna a ministrului comerțului, Lukács László, de asemenea un tabernacol de 6,5 m înălțime pentru Expoziția Universală de la Paris²⁸, o masă de baie confecționată din marmură belgiană roșie (*Rouge Royal*) pentru școala de cioplit în lemn din Brașov, precum și mai multe plăci comemorative, bănci de grădină, vase pentru flori²⁹.

Școala pentru cioplirea pietrei din Zlatna satisfăcea în primul rând comenzile zonei, printre clienți numărându-se atât instituții de stat sau ecleziastice, cât și persoane fizice. Piețele, bisericile, cimitirele și în mai mică măsură și casele orașelor și satelor dintre Abrud și Alba Iulia s-au împodobit cu decorații plastice noi, moderne, care trădează, în câteva cazuri, și influența stilului modernist de la cumpăna secolelor XIX–XX, cu piese compuse din elemente arhitectonice, utilizate deseori chiar și în cazul pietrelor funerare mai mici.

Prima lucrare importantă, care a dat tonul pieselor, valorificând motivele arhitecturii clasice, orientare apărută pe la cumpăna secolelor XIX–XX, fusese monumentul ridicat la Presaca Ampoiului, realizat din gresie cuarțoasă de elevii claselor II–IV din Zlatna (Fig. 7). Lucrarea a fost urmată de numeroase comenzi ulterioare. În anul școlar 1899–1900, s-a realizat, din inițiativa societății de istorie și arheologie din comitatul Alba de Jos, placa inscripționată amplasată pe fațada bisericii reformate (așa-numita Biserica-Hunyadi) din Sântimbru, comemorând 400 de ani de la bătălia de la Sântimbru. În același an, s-a realizat și parapetul de piatră al corului bisericii catolice din Zlatna³⁰.

În anul școlar 1903–1904, s-au confecționat în atelierul școlii elementele de piatră ale monumentului funerar al ministrului Lukács Béla (m. 1901). Lucrarea, proiectată de Ligeti Miklós, a fost amplasată în 1904, în cimitirul de pe str. Fiume din Budapesta³¹. Monumentul dedicat acestuia și ridicat în orașul său natal, Zlatna, este tot opera elevilor școlii locale³² (Fig. 8).

²⁸ În 1897, școala întemeiată abia de trei ani s-a prezentat la expoziția universală din Bruxelles, în cadrul expoziției comune a școlilor de meserii. Cu această ocazie, activitatea instituției transilvănene a fost onorată cu premiul Grand Prix, la fel și peste trei ani, la expoziția universală din Paris. *Értesítő* [Anuarul], (1901), 3, 5.

²⁹ *Értesítő* [Anuarul], (1898), 67–68.

³⁰ *Értesítő* [Anuarul], (1901), 5.

³¹ Lista lucrărilor școlii enumerate în *Anuarul* instituției devine tot mai sumară din 1902 încolo. *A Zalathnai Állami Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola harmadik értésítője. 1901–1902* [Al Treilea Anuar al Școlii de Stat de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei din Zlatna], red. Csánki József, (Zalathna, 1902), 10. *A Zalathnai Állami Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola negyedik értésítője. 1902–1903, 1903–1904* [Al Patrulea Anuar al Școlii de Stat de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei din Zlatna], red. Csánki József (Zalathna, 1904), 19.

³² *Értesítő* [Anuarul], (1901), 7. Referitor la amplasarea în curte: *Értesítő* [Anuarul], 1904, 10.

Monumentul dedicat reginei Elisabeta, soția lui Franz Iosif I, amplasat în curtea școlii, a fost sculptat din piatră de la cariera din Dunaalmás, la fel și soclul statuii sfântului Ioan din centrul Zlatnei (1901–1902)³³. Statuia barocă a sfântului Ioan de Nepomuk a fost înlocuită ulterior de o altă lucrare, destul de stângace, aflată azi în biserică, operă a lui Klösz József, autorul statuii lui Széchenyi István din Cluj, al inscripțiilor originale ale ansamblului statuar Matia Corvinul, dar și al monumentului funerar al actriței clujene Kéler Ilona.

În primii 15 ani ai veacului al XX-lea, școala a încasat sume importante, în medie 6–8.000 de coroane anual, din vânzarea lucrărilor plastice executate în atelierul propriu. În anul școlar 1904–1905, s-a realizat un stâlp comemorativ având 7 m înălțime, a cărui amplasare nu se cunoaște însă. În același an, s-au executat lucrările plastice ale gardului cazinoului din Zlatna. Anul următor, s-au realizat mai multe monumente funerare de mari dimensiuni, monumentul comemorativ al Revoluției din 1848 de la Cibakháza, ansamblul statuar de marmură încununat cu două vase, lucrat conform proiectului lui Foerk Ernő și destinat Expoziției Universale din Milano. Ornamentele de metal ale ansamblului au fost executate de școala profesională de industria lemnului și a metalului din Târgu-Mureș³⁴.

În anul școlar 1907–1908, s-au confecționat două altare neorenascentiste pentru biserica romano-catolică din Zlatna, de asemenea, 6 monumente funerare mai mari, o scară de fațadă și un stativ pentru flori în stil *secession*. În același an, școala și-a prezentat cele mai noi lucrări la expoziția de la Earl's Court din Londra³⁵. Altarul dedicat lui Isus, de pe latura nordică, și cel sudic, dedicat Fecioarei Maria, din biserica romano-catolică din Zlatna, se numără printre lucrările liturgice importante ale școlii. (Fig. 9-10) Figura Mântuitorului este reprezentată în nișa altarului, flancat de pilaștri canelați. Închiderea nișei este flancată de capete de *putti* înaripați și volute decorate cu frunze de acant. O cornișă decorată cu frunze de acant și volute încununează compoziția. În predelă și în structura mensei altarului, sunt încastrate panouri de marmură roșie, ultimul fiind marcat cu monograma IHS în centru. Una dintre caracteristicile lucrărilor produse la Zlatna sunt aceste panouri de marmură roșie (*Rouge Royal*), decorate deseori cu inscripții aurite, încastrate în elementele confecționate din piatră locală sau, în orice caz, transilvăneană. Altarul lateral sudic diferă de cel nordic doar prin faptul că mensa este flancată de o pereche de stâlpi cu secțiunea pătrată, decorați cu frunze de acant, în timp ce în cazul altarului nordic s-au utilizat coloane doric geminate.

³³ *Értesítő* [Anuarul], (1901), 16.

³⁴ *Értesítő* [Anuarul], (1906), 10. Székely Miklós, *Az ország tükrei. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák-Magyar Monarchia korának világkiállításain*. [Oglinzile țării. Rolul arhitecturii și artei maghiare în reprezentarea națională din cadrul expozițiilor universale ale Monarhiei Austro-Ungar] (Budapest: CentrArt, 2012), 193–197.

³⁵ *Értesítő* [Anuarul], (1908), 9. Anghelyi Judit, *Magyar kiállítás a londoni Earl's Court-ban 1908-ban* [Expoziție maghiară la Earl's Court din Londra, în 1908], *Opus Mixtum*, red. Székely Miklós, vol. 1 (Budapest: CentrArt, 2012), 48–55.

Conform consemnărilor din *Anuarul* instituției, în anul școlar 1909–1910, s-au confecționat o scară convexă pentru biserica reformată din Zlatna, 4 monumente funerare familiale mai mici și două mai mari, o balustradă și plăci de parament pentru zidul școlii, respectiv două vase pentru flori realizate din calcar de Baci. Izvoarele menționează și numeroase alte lucrări pe care, în lipsa surselor documentare scrise concrete, deocamdată, nu am reușit să le identificăm: un monument funerar familial mai mare, 6 monumente funerare confecționate din diferite pietre autohtone, 5 plăci comemorative inscripționate din marmură, două măsuțe decorative și alte 5 monumente funerare.

Anul următor, s-a notat realizarea mai multor scări din gresie locală, 8 stâlpi de piatră și 24 socluri, 10 pietre de marcaj cadastrale și alte lucrări mai mici. De asemenea, s-au confecționat pentru depozitul atelierului, în vederea vânzării ulterioare, un monument funerar, un parapet de mormânt și două plăci de mormânt, de asemenea, pietre ecarisate pentru parament, stâlpi pentru gardul unei grădini, poartă de acces și plăcile destinate unei balustrade, patru monumente funerare, cinci plăci comemorative, precum și un vas pentru agheasmă cioplit din marmură de Rușchița, 4 suporturi pentru flori din marmură de Rușchița, de Moneasa și Vașcău, trei scări de marmură de Moneasa și 4 măsuțe decorative. De asemenea, au realizat 8 m liniari de parapet și două vase pentru agheasmă din calcar de Baci³⁶.

În anul școlar 1911–1912, s-au executat lucrările de pietrărie din gresie de Zlatna pentru o clădire de locuit din oraș, neidentificată deocamdată: casa scării, frontoanele fațadelor, detaliile plastice ale cornișei. S-au confecționat, de asemenea, un amvon cu scară de acces și parapet din calcar de Ighiu, un zid de parapet pentru o biserică. Portalul de piatră flancat de stâlpi și încununat cu un fronton al școlii datează din același an, la fel și alte 5 monumente funerare din marmură albă de Rușchița, 7 inscripții funerare, 20 de plăci de marmură pentru distribuirea curentului electric, o măsuță din marmură albă de Vașcău și o coloană ornamentală din marmură neagră. Lista lucrărilor enumeră apoi și o măsuță de grădină, pietre pentru jgheaburi, scări și pietre de marcaj³⁷.

În anul școlar 1912–1913, s-a realizat, în atelierul școlii, o lucrare mai importantă: altarul neobaroc al bisericii romano-catolice din Abrud. De asemenea, s-a confecționat din marmură albă de Rușchița o criptă cu altar, cu scară și ancadramentul ușii din marmură, respectiv un monument funerar mai mare, cu parapetul mormântului bogat decorat (Fig. 11).

Altarul neobaroc mai sus menționat, realizat la comanda lui Vass Károly și a soției sale, Sturza Mária, a fost finalizat în august 1913. Acesta continuă, de fapt, tipologia altarelor de la Zlatna, confecționate cu 5 ani mai devreme, exemplificând toate caracteristicile lucrărilor cioplite la Zlatna. Nișa centrală a altarului încheiată semicircular și încununată cu o cruce cuprindea statuia Sfântului Mihail. Acesta

³⁶ *Értesítő* [Anuarul], (1911), 12–13.

³⁷ *Értesítő* [Anuarul], (1912), 9–10.

este flancat de statuile mai mici, reprezentându-i pe Sfinții Ștefan – la stânga –, respectiv Ladislau – la dreapta – amplasate în nișe încununate cu frontoane decorate cu volute. Predela este decorată cu două panouri de marmură roșie mai mari și altele mai mici. Mensa este ritmată de 4 console decorate cu volute care sunt alternate cu panouri de marmură roșie prevăzute cu ornamente aurite. Înfățișarea altarului, mai amplu și mai decorat decât cel de la Zlatna, este accentuată de două sfeșnice monumentale prevăzute cu soclu și brațe de aramă, decorate pe laturi cu piese de marmură roșie. Între lucrările executate în același an, mai amintim: monumentul funerar din gresie de Zlatna, un coif de turn, gard, scări, monumente funerare din marmură de Rușchița, măsuțe de salon, vase pentru agheasmă, vase, șemineu, un altar și o placă comemorativă din marmură fină de Viștea. Comenzile mai importante s-au rărit din cauza crizei economice, astfel în locul acestora, s-a continuat construcția gardului școlii³⁸.

În ultimul an școlar (1913–1914), atelierul n-a primit decât câteva comenzi: un coif de turn din piatră, un monument funerar mai mare și mai multe piese minore. Tocmai din cauza comenzilor tot mai puține, în această perioadă, s-au confecționat monumente funerare și alte lucrări pentru vânzare. Comenzile pentru piese arhitectonice, care au lipsit chiar și în perioada de înflorire, au fost substituite prin exerciții de cioplire a ipsosului³⁹.

UTILIZAREA IPSOSULUI ÎN PREGĂTIREA PIETRĂRIILOR DIN ȘCOALA DE ARTE ȘI MESERII DIN ZLATNA

În practica utilizării ipsosului în învățământul din Zlatna, se pot delimita două orientări diferite, legate de directorii instituției. În primii cca. 15 ani de funcționare a școlii (între 1894 și 1908), lipsa comenzilor monumentale nu pare să fi influențat procesul de învățământ. Practica ciopririi pietrei era determinată în această perioadă de viziunea directorului Csánki József, sculptor de profesie, respectiv de cerințele pieței. Atelierul școlii a produs așadar lucrări amplasate în piețe publice, piese de mobilier liturgic mai mici și monumente funerare deservind toate confesiunile din zonă. Situația s-a schimbat odată cu sosirea unui director nou, cu studii de arhitectură. Întemeierea colecției modelelor de ipsos a avut loc însă în primii 15 ani ai funcționării școlii, în vremea directorului Csánki József. Această colecție, care ilustrează evoluția istoriei arhitecturii, se înscrie în șirul colecțiilor contemporane caracteristice școlilor profesionale și normale. Pieseile ilustrând morfologia artei și arhitecturii universale s-au utilizat în predarea desenului liber, a modelării și a ciopririi pietrei. Acestea au fost achiziționate din atelierul de ipsos al Școlii Pedagogice de Stat, care funcționa în incinta Muzeului

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Értesítő* [Anuarul], (1914), 8.

Tehnologiei din Budapesta și a Școlii Profesionale Superioare de Stat, respectiv din atelierul Muzeului de Arte Aplicate din Viena. Alături de piesele comandate, elevii au confecționat ei înșiși modele de ipsos, în cadrul cursurilor de modelare conduse de directorul instituției. Acestea serveau însușirea practică a morfologiei necesare ciopririi în piatră: printre piesele păstrate se numără ornamente vegetale (frunze de acant plastice sau stilizate, cununi de lauri, de mazăre și alte soiuri), păsări, măști de lei, ființe heraldice și mitologice, Hermes și capete de *putti*, vase preluate din morfologia reliefurilor clasice, candelabre, scuturi heraldice. Varietatea formelor și decorul abundent caracteristic modelelor de ipsos realizate în cadrul cursurilor de modelare le diferențiază clar pe acestea de modelele realizate pentru cursurile de cioplire în piatră, care se compun în primul rând din motive arhitectonice, prezentând uneori ornamente vegetale (frunze de acant, vrejuri, cununi de lauri) și doar în cazuri excepționale, decor figurativ (Fig. 12).

Confecționarea modelelor de ipsos a avut loc în cadrul cursurilor de modelare conduse de Csánki József, adică în cele câte 4 ore pe săptămână la fiecare an. Piesele păstrate, prevăzute uneori cu semnătura, data și însemnul promoției, ilustrează foarte bine tematica materiei publicată și în *Anuarul* școlii. În anul I, scopul acestor cursuri era „copierea celor mai simple ornamente plastice, modelarea decorațiilor vegetale simple, stilizate [...] și însușirea caracteristicilor principale ale diferitelor stiluri”. În anul al II-lea se turnau în ipsos decorații modelate în lut: ornamente vegetale (frunze de diferite soiuri și vrejuri), rozete, console gotice, decorații ale cornișelor⁴⁰. În anul al III-lea, pe lângă exersarea ornamentelor aparținând diferitelor stiluri, elevii realizau și mărimi la scară după anumite modele de ipsos. Modelarea brâielor/cornișelor drepte, curbe, îmbinarea lor în diferite unghiuri, modelarea din ipsos a urnelor, a capitulurilor, a baluștrilor și decorarea acestora. Cum am mai menționat, au apărut și exercițiile pentru dezvoltarea creativității: „prin îmbinarea motivelor ornamentale aparținând aceluiași stil să se realizeze un ornament nou, original”⁴¹. La cursurile de modelare, s-au turnat în ipsos, cartușe, festoane, acroterii, embleme, capituluri, măști de animale sau ființe imaginare care erau modelate inițial în lut. În cursul practicii mai complexe din ultimul an de învățământ, elevii realizau modele mai mari din ipsos, transpuse apoi, în unele cazuri, și în piatră, cu aparatul de punctat. De-a lungul studiilor, erau pregătiți, treptat, pentru executarea unor decorații de ipsos, din ce în ce mai complicate: inițial se inspirau din fotografii, apoi din desene umbrite, iar în final, din desene doar conturate. Modelele figurale se limitau la măști animaliere sau ale unor vietăți imaginare, pregătirea pietrarilor nu prevedea exerciții de artă sculpturală, fapt ce reiese și din manualele vremii. Modelarea după fotografii se baza pe exemplele preluate din volumul *Ausgeführte Bauornamente der Neuzeit*,

⁴⁰ Elevii secției de cioplire modelau în lut, iar șlefuitorii, datorită dimensiunii reduse a pieselor, în ceară. *Értesítő* [Anuarul] (1898), 61-62.

⁴¹ *Értesítő* [Anuarul] (1898), 61.

semnat de Otto Lessing⁴², iar modelarea inspirată din desenul umbrat și desenul conturat, din lucrarea cuprinzând mai multe volume a lui Antoine Raguenet, *Matériaux et Documents d'Architecture et de Sculpture*⁴³, respectiv din desenele realizate la cursurile de desen liber⁴⁴ (Fig. 13).

Schimbarea conducerii școlii, în anul școlar 1908–1909, a influențat atât metodologia predării cât și cea a folosirii ipsosului. În perioada 1894–1908, în fruntea instituției era sculptorul Csánki József. Alături de sarcinile directoriale, acesta conducea și atelierul de șlefuire al școlii. El a fost schimbat din funcție în 1908, de arhitectul Gréb Géza⁴⁵, fostul director al Școlii Profesionale de Prelucrare a Pietrei și Lutului din Odorheiu Secuiesc. Concomitent cu atribuțiile sale privind conducerea instituției, acesta coordona și atelierul de pietrărie al școlii de la Zlatna. În vremea sa, a început confecționarea modelelor de piatră și ipsos pentru ilustrarea evoluției plasticii arhitectonice, mai ales a celei medievale⁴⁶. Modelele de ipsos erau executate la scara de 1:10 (ulterior 1:20) fiind ulterior cioplite în piatră. În epoca lui Gréb, alături de turnarea ipsosului, utilizată la cursurile de modelare, a apărut și o tehnică nouă: „cioplirea” ipsosului. În predarea cioplierii pietrei, au utilizat cuburi de ipsos realizate cu fierăstrăul⁴⁷ (Fig. 14).

Practica de atelier, care se limita mai ales la finalizarea lucrărilor din jurul sediului instituției (scara din grădina școlii, elementele plastice ale gardului școlii) precum și la comenzi de altare, plăci comemorative, monumente funerare i s-a părut probabil insuficientă noului director arhitect.

Conform exercițiului mai vechi, producția atelierului se limita, în primul rând, la lucrări comandate, doar în cazul lipsei mai îndelungate a comenzilor se lucra pentru depozit, în vederea comercializării ulterioare⁴⁸. În anii III și IV, a apărut alături de gresie și cioplirea calcarului dur (numit în mod consecvent marmură). Acesta se prelucra mai ales iarna, când, în lipsa aerisirii permanente prin ferestre deschise, se preferau materialele care se prelucrau cu mai puțin praf. Tot iarna, se ocupau și cu cioplirea ipsosului, prin care exersau lucrări și structuri de pietrărie mai speciale, la scară redusă (scări, bolți etc.), compensând astfel lipsa

⁴² Otto Lessing, *Ausgeführte Bauornamente der Neuzeit: Sammlung hervorragender Ornamentausführungen der bedeutendsten Architekten und Bildhauer in Deutschland und Oesterreich* (Berlin: Wasmuth, 1881, 1884, 1890).

⁴³ Antoine Raguenet, *Matériaux et Documents d'Architecture et de Sculpture*, (Paris: Ducher, 1888).

⁴⁴ *Értesítő* [Anuarul], 1898, 61–62.

⁴⁵ Gréb Géza, născut în 1875, la Nagyalomnic (azi Veľká Lomnica, Slovacia) a obținut diploma de arhitect la Facultatea Tehnică Regală József din Budapesta, în 1899. *MTA BTK MI Lexikongyűjtemény* [Colecția pentru lexicon MTA BTK MI]. El a rămas în funcția de director și după 1920. Mormântul lui Gréb, în care se odihnesc mai mulți membri ai familiei sale, reprezintă cel mai de seamă monument decorat din cimitirul reformat al orașului, realizat în școala locală.

⁴⁶ *Értesítő* [Anuarul], (1909), 9–10.

⁴⁷ În 1908 și 1909, Schulek Frigyes și Schulek János au donat școlii o colecție de modele legate de istoria artei precum și copiile desenate ale celor mai reprezentative detalii cioplite în piatră aparținând „Bastionului Pescarului” (Halászbástya) din Budapesta. *Értesítő* [Anuarul], (1909), 5.

⁴⁸ *Értesítő* [Anuarul], 1909, 9–10.

comenzilor monumentale și realizând în același timp și modele utilizate ulterior în procesul didactic, spre exemplu, la desenul tehnic. În a doua parte a ciclului didactic (anii al III-lea și al IV-lea), elevii se ocupau cu confecționarea lucrărilor de ipsos la scară redusă – răspândite în învățământul profesional al vremii – prin care se familiarizau cu sarcinile de pietrărie mai complexe, cu care nu se confruntau altfel din cauza lipsei comenzilor de plastică arhitectonică monumentală, dar le puteau întâlni după absolvire, în exercițiul profesiei⁴⁹ (Fig. 15). În anul școlar 1908–1909, s-au confecționat ca material didactic din ipsos ordinele arhitectonice ale lui Vignola, detalii de cornișe „pentru ilustrarea stilurilor medievale”, capiteli și socluri⁵⁰. În anul școlar 1909–1910, școlii i s-au dat în antrepriză lucrările de pietrărie ale Școlii Normale de Băieți din Abrud, proiectată de Schulek János⁵¹. Gréb evaluase corect lipsurile procesului de învățământ din Zlatna, lucru ilustrat și de faptul că în toată perioada existenței sale, școala a primit doar două comenzi pentru lucrări de plastică arhitectonică: exceptând lucrările mai sus amintite de la Abrud, elevii școlii au avut prilejul exercițiului propriu-zis de acest fel doar prin executarea lucrărilor ivite în clădirea școlii de la Zlatna⁵². Printre modelele de ipsos realizate în 1910–1911, se numără diferite ancadrame de ferestre, balcoane închise și deschise, scări spiralice, trepte de diferite forme precum și monumente funerare⁵³. În același timp, s-au confecționat pentru colecția de modele didactice o boltă turtită, o boltă semicilindrică, o cupolă, o boltă în cruce, porniri de ogive, nișă, portal, stâlpi pentru gard, stâlpi de colț⁵⁴.

Drept urmare a introducerii noii metodologii de către Gréb și prin intensificarea modelării și ciopririi în ipsos, în anul școlar 1910–1911, s-a semnalat deja necesitatea unui depozit nou pentru piesele de ipsos modelate și turnate sau cioplite. Acesta a fost deschis doar în 1912, pe când modelele de ipsos ocupaseră aproape complet depozitul vechi⁵⁵.

În anul școlar 1912–1913, s-a executat, în atelierul școlii, o lucrare mai importantă: altarul neobaroc al bisericii romano-catolice din Abrud. De asemenea, s-a confecționat o criptă cu altar, cu scară și ancadramentul ușii din marmură, respectiv un monument funerar mai mare cu soclul monumentului bogat decorat. Colecția de modele de ipsos s-a înmulțit cu o boltă în evantai, un amvon, un altar,

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ „Ne-am propus extinderea colecției an de an”. *Értésítő* [Anuarul], (1909), 10.

⁵¹ Dintre aceste lucrări, în *Anuarul* școlii, sunt remarcate cele două case ale scărilor realizate din gresie, caracterizate de scări curbe și drepte.

⁵² În lipsa comenzilor pentru lucrări arhitectonice structurale, astfel de lucrări s-au executat cu ocazia înlocuirii gardului de cărămidă al școlii cu un gard compus din elemente cioplite în piatră: *Értésítő* [Anuarul] (1911), 12.

⁵³ *Értésítő az Intézet 16.-ik évi működéséről az 1909–1910-ik tanévben*. [Anuarul activității instituției în cel de-al 16-lea an de existență, în anul școlar 1909–1910], red. Gréb Géza (Abrudbánya, 1910), 7–8.

⁵⁴ *Értésítő* [Anuarul] (1911), 12–13.

⁵⁵ *Ibidem*, 12. Citat din: *Értésítő* [Anuarul] (1912), 9.

fereastră, scări spiralice, fronton, contraforți, ferestre pentru pivniță și alte elemente arhitectonice la scară redusă⁵⁶.

În ultimul an școlar (1913–1914), lipsa comenzilor pentru decor arhitectonic o compensau în continuare prin modele de ipsos. În lunile de iarnă, s-au confecționat, un coif de turn, fiale, o cupolă, un stâlp de pod, o fântână publică, lucrări spiralice, apărătoare de roți, pandanți de cupolă, o cornișă, socluri la scara de 1 : 20⁵⁷ (Fig. 16).

ELEVII ȘCOLII

Școala de pietrărie și șlefuire s-a întemeiat în numele edificării neamului maghiar și al dezvoltării industriale. Datorită caracterului rar – iar în privința secției de șlefuire chiar unic –, al ofertei școlii, aceasta prezenta interes și pentru locuitorii județelor maghiare mai îndepărtate, mai degrabă decât pentru locuitorii români și nemți ai împrejurimilor. Școala funcționa cu toate cele patru promoții din anul școlar 1897–1898, an în care, din totalul de 52 de elevi, 44 erau maghiari, 2 nemți și 6 români. Ca urmare a profilului rar al școlii, dar și a popularității sale naționale câștigate în urma participării la expoziția milenară, dintre cei 12 elevi înscriși în anul al III-lea de funcționare, mai mulți soseau din județe îndepărtate precum Somogy, Pozsony, Abauj-Tolna și Pest-Pilis-Solt. În același an, au fost cooptați în comunitatea profesorală: profesorul de desen Gáll József, șeful pietrar Pongrácz János și Váczi László, ca operator de utilaje.

Frecventarea școlii era, se pare, pe vremea respectivă, privilegiul clasei de mijloc; întâlnim doar puțini elevi sosiți din așezări rurale, cu o populație cu venituri modeste, din jurul Zlatnei⁵⁸. În 1902, proporția elevilor de diferite naționalități a rămas practic neschimbată; de asemenea, procentul elevilor orășeni față de cei din zonele rurale învecinate era de 48%, asemănător situației din primii ani. A scăzut, în schimb, numărul elevilor sosiți din județele transilvănene mai îndepărtate, probabil ca urmare a întemeierii Școlii Profesionale de Prelucrare a Pietrei și Lutului de la Odorheiu Secuiesc. Restul elevilor au sosit din județele de pe teritoriul Ungariei⁵⁹. Din 1906, deținem primele informații referitoare la situația materială a elevilor școlii. Atunci, dintre cei 42 de înscriși, 40 beneficiau de bursă

⁵⁶ *Értesítő az Intézet 19-ik évi működéséről az 1912–1913. tanévben* [Anuarul activității instituției în cel de-al 19-lea an de existență, în anul școlar 1912–1913], red. Gréb Géza (Abrudbánya, 1913), 9–10.

⁵⁷ *Értesítő* [Anuarul] (1914), 8.

⁵⁸ Mai bine de o treime (36,5%) dintre părinți erau intelectuali, 17% agricultori, cca. o treime (38,5%) industriași. Analiza originii elevilor arată că la început școala atrase mai ales elevii din zonă: 20% (10 persoane) erau din Zlatna, o treime – din comitatul Alba de Jos (17 persoane), iar 11% (6 persoane) – din comitatul învecinat al Hunedoarei, în timp ce din celelalte comitate transilvănene și maghiare mai îndepărtate, respectiv din Budapesta au sosit câte 9 elevi. *Értesítő* [Anuarul], (1898), 83.

⁵⁹ *Értesítő* [Anuarul] (1902), 13.

de stat (ministerială), iar anul următor toți elevii erau bursieri. La școala de la Zlatna, au intrat, așadar, în primul rând, elevi cu situația materială modestă, originari deseori din zone mai îndepărtate. Structura comunității elevilor a rămas neschimbată în esență și în anii premergători Primului Război Mondial. În 1910, maghiarii erau în procent de 86%, 44% au sosit din centre urbane sau din împrejurimi și doar 4% erau străini⁶⁰. Școala a rămas așadar una de atmosferă maghiară, 85–90% dintre elevi aparținând naționalității maghiare⁶¹ (Fig. 17).

⁶⁰ Ocupația părinților reflectă destul de clar că munca în industrie asigură probabil o subzistență sigură și un statut social decent pentru clasa mijlocie. În 1909 și 1910, părinții elevilor erau meseriași în procent de 53%, 18% dintre aceștia erau agricultori, 16% funcționari, 4% comercianți și 9% servitori. În 1911, procentele erau similare (66% meseriași), în 1912–25% erau agricultori și 20% funcționari, în timp ce în anii precedând Primul Război Mondial, procentul elevilor provenind din familii de meseriași a scăzut la o treime, iar cei originari din familii de agricultori erau în procent de cca. 25%. Începând cu 1908, deținem statistica elevilor provenind din familii de pietrari. În perioada 1909–1914, procentul elevilor acestei categorii se situa undeva între 2 și 15%. *Értesítő* [Anuarul] (1909), 16.

⁶¹ În privința integrării absolvenților pe piața muncii, deținem date concrete doar din perioada 1902–1907. Pietrarii absolvenți la Zlatna erau, se pare, foarte căutați. Dintre cei șase absolvenți ai promoției din 1905, unul a fost angajat drept funcționar de Seenger Béla și tot câte unul a ajuns meseriaș în atelierul din Banská Bystrica ale lui Horn Lajos, respectiv cele din Budapesta ale lui Seenger Béla, firma din Sebiș a lui Meirovitz Emil a angajat doi absolvenți, iar unul a ajuns în fabrica de pietre de moară din Nová Baňa. La sfârșitul anului școlar 1905–1906, la cererea conducerii școlii, au fost oferite 30 de posturi, instituția putând asigura ocuparea doar a cinci dintre acestea. Câte un absolvent a ajuns la Budapesta, Bucova și Deva, doi s-au angajat la Szombathely. Cei șase absolvenți ai promoției din 1908 puteau alege din 15 oferte de locuri de muncă în atelierul din Budapesta, Caransebeș, Săvârșin și Banská Bystrica, fapt ce indică lipsa forței de muncă în domeniu. Observăm că alături de capitala maghiară și orașele mari, prospere la vremea respectivă, precum Aradul, Oradea, Seghedinul, Banská Bystrica sau Brașovul, pietrarii absolvenți la Zlatna erau cooptați mai ales la construcțiile din Banat (Caransebeș, Săvârșin și Sebiș). Dintre cei șase absolvenți ai promoției din 1908, unul s-a angajat în atelierul lui Seenger Béla, patru la Ney Ede în Budapesta și unul în atelierul lui Horn Lajos din Banská Bystrica. Anualele de după 1908 menționează doar sporadic locul angajării absolvenților. Mai aflăm că absolvenților din 1909 li s-au oferit tot 15 posturi: câte unul la Budapesta, Oradea, Seghedin, Săvârșin și Sebiș, respectiv zece la cariera de marmură din Bucova a lui Ney Imre. Dintre cei zece absolvenți, nouă s-au angajat la Bucova, iar unul – la Oradea. Absolvenții promoției următoare au fost angajați de Biebel János la Caransebeș și de Horn Lajos la Banská Bystrica. Dintre absolvenții promoției din 1912, doi s-au angajat la Veszprém, iar câte unul – la Hunedoara, Deva, Rușchița, Brașov și Budapesta. În 1912, Seenger Béla a angajat doi pietrari în atelierul său din Budapesta, Bibel János a cooptat alți doi la Caransebeș, iar o persoană s-a stabilit la Kalinčiakovo. Regresul economic de după 1913 a îngreunat angajarea absolvenților. Dintre cei 11 absolvenți, conform statisticii anuarului, doi s-au lăsat de meserie, doi deveniseră funcționari, iar alți patru au rămas angajați ai atelierului de șlefuire al școlii. Dintre cei șase absolvenți pietrari ai promoției din 1914, câte unul a ajuns la Banská Bystrica, în atelierul lui Seenger Béla din Budapesta, la Siófok, Békéscsaba, pe șantierul de restaurare al catedralei romano-catolice din Alba Iulia (Szilágyi Kálmán), respectiv unul s-a angajat la un pietrar din București. *A Zalathnai Állami Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipari Szakiskola ötödik értésítője 1904–1905*. [Al V-lea Anuar al Școlii de Stat de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei din Zlatna 1904–1905], red. Csánki József (Zalathna, 1905), 12; *Értesítő* [Anuarul], 1906, 12; *Értesítő* [Anuarul], (1912), 19; *Értesítő* [Anuarul] (1912), 16; *Értesítő* [Anuarul], (1913), 16; *Értesítő* [Anuarul] (1914), 14.

CONCLUZII

Școlile profesionale ale perioadei s-au întemeiat în funcție de tradițiile și materiile prime din zonă. Scopul acestora era modernizarea industriei și transmiterea unor cunoștințe practice conforme cerințelor pieței.

Colecția de ipsos a vechii Școli de Arte și Meserii pentru Prelucrarea Pietrei din Zlatna conține piese de ipsos utilizate în scopuri didactice la cumpăna secolelor XIX–XX, ilustrând, în același timp, și varietatea tehnicilor de folosire a acestui material. Nici în celelalte școli profesionale de arhitectură (Cluj, Târgu Mureș, Arad, Timișoara), nici în Școala Profesională de Prelucrarea a Pietrei și Lutului din Odorheiu Secuiesc nu avem cunoștință despre colecții similare, care să documenteze latura practică a procesului didactic care cuprindea o varietate foarte mare de piese de la cele modelate pentru ilustrarea morfologiei arhitecturii clasice, până la cele reprezentând motivele arhitecturii moderne, de la cumpăna secolelor în cauză, sau până la reproducția la scară redusă a structurilor arhitectonice. Colecția include, așadar, trei categorii: prima se constituie din modele de ipsos utilizate ca material ilustrativ în procesul didactic, turnate în ateliere din Budapesta și Viena; a doua categorie cuprinde piesele turnate în ipsos de către elevii școlii în cadrul cursurilor de modelare, ca exercițiu premergător realizării lucrărilor cioplite în piatră; în cea de-a treia categorie, cea mai mare, se numără modelele de ipsos care reproduceau structuri arhitectonice din piatră la scară redusă, introduse în procesul didactic din cauza lipsei comenzilor monumentale unde s-ar fi putut exersa realizarea structurilor respective la scară reală, în piatră.

Colecția de piese de ipsos de la Zlatna prezintă o legătură strânsă cu lucrările cioplite în piatră în atelierele școlii, compuse din elemente arhitectonice sau utilizând motive arhitectonice. Aceste lucrări dovedesc caracterul arhitectonic al predării cioplitului pietrei cu scopul ca absolvenții școlii să se afirme în domenii conexe arhitecturii. Primele slujbe ale absolvenților, singurele pe care le-am putut depista în stadiul actual al cercetărilor, confirmă succesul acestor străduințe.

Traducere: P. Kovács Klára

Fig. 1 – Vig Albert: Clădirea Școlii de Stat de Arte și Meserii pentru Cioplirea și Șlefuirea Pietrei din Zlatna, 1893–1895. Vedere, Muzeul din Zemplén.

Fig. 2 – Lămpi electrice, vase și alte obiecte decorative. Lucrări ale secției de șlefuire a pietrei a Școlii din Zlatna. Către 1914. Fotografie de arhivă. Zlatna, arhiva Liceului „Corneliu Medrea”.
Material neinventariat

Fig. 3 – Ceasuri de masă și obiecte de birou. Lucrări ale secției de șlefuire a pietrei a școlii din Zlatna. Către 1914. Fotografie de arhivă. Zlatna, arhiva Liceului „Corneliu Medrea”. Material neinventariat.

Fig. 4 – Piese cioplite în piatră confecționate în școală, modele de lut și piatră în vitrine, f. a. Fotografie de arhivă. Zlatna, arhiva Liceului „Corneliu Medrea”. Material neinventariat.

Fig. 5 – Korecz Kelemen, elev în clasa a II-a, secția de pietrari: Modelul de ipsos al unui monument funerar cu decor vegetal. 1907. Zlatna, Liceul „Corneliu Medrea”, ipsos, nr. inv.: 0279.

Fig. 6 – Monumentul funerar, înalt de 3 m, al lui Veszely Károly, paroh de Cluj și ulterior de Bărbant. 1896–1898. Bărbant, cimitir.
Fotografia autorului.

Fig. 7 – (stânga). Monumentul din Presaca Ampoiului, ridicat în amintirea masacrului din 1848, de la Zlatna. 1898. Vedere, Muzeul din Zemplén.

Fig. 8 – (dreapta). Monumentul din Zlatna, dedicat lui Lukács Béla. Vedere, Muzeul din Zemplén.

Fig. 9 – (stânga). Altarul dedicat lui Isus în biserica romano-catolică din Zlatna. 1907–1908. Fotografia autorului.

Fig. 10 – (dreapta). Altarul dedicat Fecioarei Maria, în biserica romano-catolică din Zlatna. 1907–1908. Fotografia autorului.

Fig. 11 – (stânga). Altarul central al bisericii romano-catolice din Abrud. 1913. Fotografia autorului.

Fig. 12 – (dreapta). Relief cu o mână ținând un ciocan și două capete putto.
Ipsos, 81×54×20 cm, nr. inv.: 010.

Fig. 13 – Piesă decorată cu frunze de acant, după un detaliu al decorațiunii interioare din Justizpalast, Viena (1875–1881) (publicat: Otto Lessing, 1881, Planșa 50), F. a. Zlatna, Liceul „Corneliu Medrea”.

Fig. 14 – Vultur, detaliu decorativ de fațadă, ipsos, 20,5×68×20 cm, nr. inv.: 0157.

Fig. 15 – Stâlp gotic cioplit parțial, cu desenul pregătitor. Ipsos, f. a.

Fig. 16 – Zid circular cu scară spiralică, plastică arhitectonică, la scară redusă, ipsos, f. a., nr. inv.: 0260.

Fig. 17 – Elevii secției de pietrari a școlii de la Zlatna. F. a., fotografie de arhivă. Zlatna, arhiva Liceul „Corneliu Medrea”. Material neinventariat.